

PROGRAMUL „PATRIMONIU ȘI EDUCAȚIE” 2013

Până nu demult, noțiunea de monument istoric desemna o clădire sau un ansamblu de clădiri cu valoare istorică și arhitecturală, iar atenția specialiștilor gravita în jurul mărturiilor materiale legate de acesta. Astăzi s-a ajuns la o abordare mult mai profundă a domeniului, care identifică și recunoaște mai multe dimensiuni și aspecte ale patrimoniului și care invocă semnificațiile ce se ascund în spatele acestor mărturii materiale.

Concomitent, modul de evaluare a patrimoniului a evoluat și el, trecându-se de la generalizare la particularizare. Astfel, tot mai multe culturi și societăți și-au dezvoltat propriile sisteme de evaluare și de protejare a acestuia, într-un mod ce nu poate fi generalizat sau universal aplicat.

Deși o evoluție în domeniu se constată și în țara noastră, importante monumente, situri și peisaje sunt tot mai amenințate de dezvoltarea în masă și necontrolată a mediului nou construit sau, nu de puține ori, de nepăsare. Nu se ține cont de valoarea individuală a acestor bunuri și nici de capacitatea lor de a augmenta valoarea întregului spațiu construit, iar patrimoniul pare să devină un element marginal sau chiar irelevant. Dar nu aceasta trebuie să fie direcția înspre care se îndreaptă viitorul acestor monumente, nu atât timp cât putem convinge societatea și comunitățile de importanța clădirilor istorice, a siturilor și peisajelor valoroase. Trebuie să încercăm integrarea și valorizarea lor ca elemente esențiale și cu semnificație fundamentală pentru comunitate și pentru întregul mediu construit, aflat într-o inevitabilă dezvoltare fizică și culturală.

Problema nu este nouă și nu ar trebui să-i preocupe doar pe cei cu atribuții în domeniul protejării patrimoniului cultural, pentru că sunt mult mai numeroși cei care vin în contact cu bunurile culturale și care, neavând au o educație specifică în domeniu, de multe ori nu acționează așa cum ar trebui¹⁸.

Programul „Patrimoniul și Educația” și-a propus înlesnirea acestui demers printr-o abordare diferită a modului de formare educațională în vederea recunoașterii și protejării valorilor culturale. Rezultat al unui parteneriat între Departamentul de Istorie, Arheologie și Muzeologie (DIAM) al Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia și Consiliul Județean Alba – Compartimentul Cultură, Educație, Relații interinstituționale, programul a urmărit vizitarea unor obiective diverse, cu participarea atât a studenților și a cadrelor didactice universitare, cât și a reprezentanților Consiliului Județean, a specialiștilor recunoscuți (muzeografi, arhitecți, administratori ai monumentelor) și a membrilor

---

¹⁸ Irina Oberländer-Târnoaveanu, *Un Viitor pentru Trecut: ghid de bună practică pentru păstrarea patrimoniului cultural*, București, CIMEC, 2002, p. 7.

comunităților din care fac parte (preoți, administratori, învățători). El vine în prelungirea și perfecționarea a ceea ce se organiza și înainte de către DIAM, dar sporadic, în județ sau în împrejurimi (Țara Hațegului, bisericile fortificate săsești etc.), cu sprijinul Universității sau al cercurilor studențești de arheologie (C.I.V.A.) și de istorie. Acum însă, s-a creat un program de bază care s-a îmbogățit pe parcurs și care, din 2014, va da numele unui curs obligatoriu, cu credite, în cadrul masteratelor noi, recent acreditate: *Cercetarea arheologică interdisciplinară; Identități regionale în Europa central-răsăriteană. Master în Istorie; Studii muzeale și turism cultural.*

Programul a ținut spre implicarea reală și mai consistentă a studenților, inclusiv în organizare, prezentarea obiectivelor, diagnoză și chiar măsuri de minimă igienizare. Cercetarea premergătoare vizitelor, discuțiile în aer liber purtate chiar în fața „materialului didactic”, observarea stării de conservare a monumentelor sau a obiectelor vechi, prezentările invitaților, ne-au permis să realizăm complexitatea formației unui specialist în domeniu, să înțelegem mai bine cauzele diverse care pot amenința moștenirea culturală a comunităților noastre și să reflectăm asupra unor măsuri preventive pe fiecare caz în parte și asupra intervențiilor de urgență care se impun uneori.

Pentru acest an, 2013, organizatorii au ales următorul desfășurător:

19 și 25 martie, 15.00-17.00; 18.00-20.00: sinagoga din Alba Iulia

2 aprilie, 15.00-17.00: biserica luterană din Alba Iulia

6 aprilie, 10.00-13.00: biserica ortodoxă veche din Galda de Jos

13 aprilie, 8.00-18.00: Colțești – Rimetea Trascăului

18 aprilie (Ziua internațională a monumentelor și siturilor arheologice), 14.00-17.00: Biblioteca Batthyaneum

11 octombrie, 10.00-18.00: Alba Iulia – topografie urbană veche (I)

12 octombrie, 10.00-16.00: bisericile medievale din Benic și Sântimbru

18 octombrie, 10.00-16.00: Alba Iulia – topografie urbană veche (II)

19 octombrie, 10.00-16.00: Alba Iulia – topografie urbană veche (III)

15 noiembrie, 13.30-16.00: bisericile medievale ale Teiușului (excursie documentară în cadrul Sesiunii doctoranzilor și studenților din domeniul Istorie, ediția XXI).

Nu am ieșit bine din iarnă și, în 6 aprilie, a fost organizată deplasarea la biserica ortodoxă veche din Galda de Jos, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”. Au participat studenți de la Facultatea de Istorie și Filologie și invitați speciali. Biserica se afla la acea dată în proces de restaurare și ne-a fost prezentată chiar de realizatorii proiectului. Toma Tiberiu Goronea, masterand (anul II) la *Muzeologie. Cercetarea și protejarea Patrimoniului Cultural* și inginer chimist, unul dintre autorii studiului istorico-arhitectural, ne-a prezentat starea de conservare a bisericii și factorii care au dus la degradarea ei. Arhitecții Iulian și Valentin Onișoru ne-au explicat proiectul de restaurare și motivația unor decizii din proiect. S-au putut

consulta la fața locului planșele aferente proiectului și proiectanții ne-au stat la dispoziție pentru întrebări. Și pentru că era destul de frig pentru o zi de aprilie, preotul locului, gazda noastră, ne-a primit cu ceai fierbinte și prescură.

Bătuți de-un vânt teribil afară, dar adăpostiți apoi în pronaos și îmbunați de darurile preotului, am aflat că, probabil în secolul al XIV-lea, la Galda de Jos s-a înălțat o biserică modestă, dar de zid, cu o singură navă, situată în prelungirea unui sanctuar rectangular, decroșat (acum dispărut). La sfârșit de secol XV – început de secol XVI, biserica a fost renovată, ocazie cu care a primit și un detaliu pe care îl vedem și acum pe zidul vestic al navei – o fereastră mică, circulară, având traforuri gotice târzii, asemănătoare unor spițe. Mărturie stă și o frescă medievală decapată parțial, de foarte bună calitate. În secolul al XVIII-lea, i-a fost dărâmată absida medievală și biserica a primit o alta, semicirculară; tot atunci s-a înălțat și un pronaos cu o turlă-clopotniță deasupra. Intrarea în biserică s-a mutat pe latura sudică și pentru ea s-a achiziționat un portal aparținând barocului rusticizat; totodată, biserica a primit și un nou strat de pictură, de tradiție brâncovenească. În absida altarului am putut vedea pictura cu inscripțiile chirilice pictate, unele zgrafite având valoare documentară și care ar necesita mai multă atenție din partea specialiștilor, pentru a se ajunge și cu ele la un proiect de conservare-restaurare.

La Galda de Jos nu am văzut doar biserica veche, în apropiere fiind castelul Kemény, astăzi Centru de Reabilitare și Recuperare Neuropsihică, și fostul său parc, pe terenul căruia (acum folosit în agricultură) încă se mai află o frumoasă fântână cvadrilobată din piatră, odinioară arteziană. Nu putem să nu observăm că ambele obiective ar merita să se afle pe Lista Monumentelor Istorice din România.

La o săptămână distanță, excursia de la Colțești și Rimetea ne-a introdus în atmosfera satelor pitorești din depresiunea Trascăului, care păstrează un fond bogat de arhitectură cu aspect tradițional.

Prima oprire a fost la Colțești, așezare cunoscută pentru cetatea medievală construită de familia Thoroczkay. Urmele acestei familii mai pot fi regăsite și în edificiile ecleziastice ctitorite de ei. La biserica unitariană ne-au întâmpinat preoteasa și o localnică, care, alături de Molnár Lehel, preot în Cluj și arhivist al Bisericii Unitariene, ne-au relatat istoria satului și a bisericii. Cea din urmă a fost ridicată de Zsigmond Thoroczkay în 1643, fapt atestat de inscripția în limba latină cu blazonul familiei, de pe latura vestică a turnului. Biserica a cunoscut reparații capitale după două incendii, din anii 1703 și 1820. Acolo aflăm, de asemenea, și lucruri mai puțin știute despre serviciul divin unitarian, pe care preotul sau preoteasa îl oficiază în mijlocul credincioșilor.

Pornim prin sat spre biserica catolică aflată pe vârful unui deal. La capătul unui drum noroios, trecând prin cimitirul păraginit, în care câteva lespezi funerare ne arată că nu merită să cadă cu totul în uitare, ni se arată biserica îngrijită, recent zugrăvită, dar și fostul clăustru, aflat în curs de „renovare”. Mănăstirea cu biserica sa au fost ridicate de un descendent al ramurii catolice a familiei Thoroczkay, care a

adus aici călugări franciscani. Și acest așezământ a trecut printr-un incendiu în 1849 și a fost refăcut în 1867. În prezent, biserica funcționează ca filie a parohiei Aiud. Deși înscris în Lista Monumentelor Istorice de importanță națională – A, fostul clăstru, devenit azi casă parohială, este în renovare. Șantierul nu pare să respecte principiile restaurării unui monument; prin urmare, riscăm pierderea iremediabilă a unor valoroase informații istorice.

Înaintăm spre Rimetea, cunoscută datorită remarcabilelor rezultate ale proiectului de restaurare a clădirilor istorice inițiat în anul 1996 de Fundația „Transylvania Trust”, sub coordonarea arhitectului Árpád Furu și cu sprijinul financiar al Consiliului Local al Sectorului V din Budapesta, proiect răsplătit în 10 septembrie 2000 cu premiul „Europa Nostra”. Așezată într-un peisaj mirific, la poalele Pietrei Secuiului, Rimetea este astăzi o destinație turistică recomandată, iar situl rural a fost introdus, în anul 2000, în Lista Monumentelor Istorice.

Biserica unitariană de aici pare un edificiu de dimensiuni foarte mari pentru localitatea de azi, dar preotul său ne subliniază că Rimetea a fost un centru al unitarianismului în Transilvania, comunitățile de aici trecând la această confesiune după Dieta de la Turda din 1568, prin care s-a legiferat libertatea conștiinței și toleranța religioasă, însuși principele Transilvaniei, Ioan Sigismund, devenind unitarian. Biserica a fost ridicată în secolul al XVII-lea și a fost renovată în 1700, fapt consemnat într-o inscripție de pe zidul de incintă. Ample lucrări au loc apoi în 1796, biserica copiind trăsăturile celei unitariene din Cluj. Din păcate, și aici observăm aceleași tipuri de degradări ca și la Colțești – desprinderi oarbe ale tencuielii, eflorescențe ale sărurilor vehiculate de apă –, produse de ascensiunea capilară datorată sistematizării verticale defectuoase și a folosirii de materiale și soluții de construcție incompatibile cu cele istorice.

În centrul satului, ne oprim pentru o discuție despre începuturile așezării și despre secolul al XIV-lea, când aici au fost aduși coloniști germani pentru exploatarea minereului de fier. Mineritul și meșteșugul fierăritului au avut o existență înfloritoare până la apariția marilor întreprinderi metalurgice. Mica industrie de la Rimetea a decăzut treptat, neputând face față concurenței. Dovezile vechilor îndeletniciri se concentrează în Muzeul Etnografic din Rimetea, unde sunt expuse uneltele tradiționale, obiecte produse în atelierile de fierărie de-a lungul timpului, dar și elemente de mobilier tradițional și port popular specific acestei regiuni de confluențe culturale și confesionale.

Programul de protecție a patrimoniului a dat rezultate nemaipomenite în Rimetea, unde, spre deosebire de Colțești, s-au păstrat și restaurat mult mai multe locuințe tradiționale. Pe lângă motivația pe termen scurt, legată de conservarea clădirilor, programul finanțat de la Budapesta prin Fundația „Transylvania Trust”, a făcut cunoscute localnicilor și avantajele turismului rural, care ar însemna beneficii financiare pe termen lung. Odată cu restaurarea și introducerea regimului de protecție, atractivitatea localității a crescut, iar comunitatea a înțeles că, păstrând și

valorificând elementele tradiționale, poate prospera. Astfel, nu doar pensiunile rurale pot fi surse de venit, ci și muzeele organizate de localnicii care au protejat obiecte vechi în locuințele lor. Am vizitat un astfel de muzeu, îngrijit de Geleji Kiralyne Anna, care ne-a arătat pe îndelete și cu mândrie mobilierul, soba cu cahle, fotografiile, hainele populare și alte obiecte casnice adunate de-a lungul timpului.

Ținând cont de amploarea volumului de informații și de numărul mare de obiective propuse spre vizitare, monumentelor din Alba Iulia le-au fost consacrate mai multe zile. În prima parte, au fost vizitate obiectivele din „Orașul de Jos”, iar în cea de-a doua, fortificația bastionară și clădirile existente sau dispărute din interiorul ei.

Prima pe lista de la Alba Iulia a fost, în 19 martie, sinagoga. Aceasta este, se pare, cel mai vechi și mai important lăcaș israelit, nu doar din Alba Iulia, ci chiar din Transilvania. La ea am fost întâmpinați de președinta comunității, Lia Borza, de la care am aflat că Alba Iulia a fost primul oraș din Transilvania unde s-a permis stabilirea unei comunități evreiești (în prima jumătate a secolului al XVII-lea). Până în secolul al XVIII-lea, nu se știe decât de evrei sefarzi din Imperiul Otoman, urmând ca, în timpul Habsburgilor să imigreze aici așchenazii din Polonia, Moravia și Ungaria. O sinagogă de zid nu a putut fi înălțată aici decât în 1822, când se primește acordul episcopului Transilvaniei, Ignác Szepessy. Am intrat în ea printr-un vestibul (*ulam*), deasupra căruia se află tribuna femeilor. Am povestit în sala de adunare a acesteia (*heikal*), în dreptul estradei centrale (*bima*). Ca mărturie a practicării atribuțiilor judecătorești, sinagoga mai păstrează *bet-din*-ul, încăperea folosită cândva drept carceră. Deși nu are o arhitectură impresionantă, ea conservă și azi forma originală. Doamna Borza ne-a relatat cu întristare că majoritatea membrilor comunității au plecat din țară, sinagoga fiind folosită de cei rămași doar de câteva ori pe an, la sărbătorile importante. Această situație, din păcate, se răsfrânge și asupra stării actuale a monumentului, praful domnind peste mobilierul interior. De asemenea, pardoseala etanșă din dale mari de piatră sufocă pereții și favorizează ascensiunea capilară, vizibilă pe toate laturile sinagogii.

Aflându-ne în apropierea sărbătoririi *Pesah*-ului (Paștele evreiesc), am fost invitați să participăm, pe data de 25 martie, la ceremonialul *Seder* de ieșire a evreilor din Egipt. Bărbații au avut capetele acoperite cu *kippa* (simbol al devotamentului și respectului), s-a citit *Haggadah*, au fost consumate bucate specifice; împreună, am parcurs pașii ceremonialului și am aflat semnificațiile lor.

Ziua de 2 aprilie a fost dedicată bisericii luterane din Alba Iulia, un monument contemporan cu sinagoga, dar aparținând comunității germane colonizate la Alba Iulia, în veacul al XVIII-lea, pentru a ajuta la ridicarea cetății bastionare. Aceștia au primit aprobarea ridicării unei biserici în 1819, și au trecut la înălțarea ei în 1824-1826. La scurt timp a avut însă nevoie de o renovare, în 1853, pentru că a suferit deteriorări în timpul evenimentelor din 1849. Aici, pastorul luteran Gerhard Wagner ne-a făcut o primire caldă și ne-a vorbit de evenimentele

istorice legate de construcție și despre situația în care se află acum parohia sa. Fiindcă și în acest caz au fost utilizate materiale noi pentru finisaje, incompatibile cu cele istorice, s-a discutat împreună cu studenții despre efectele materialelor impermeabile utilizate la ultima renovare a bisericii (printre altele, montarea la interior a unei pardoseli din gresie), care au dus la sufocarea zidurilor și au determinat ascensiunea capilară.

Data de 18 aprilie a adus un moment festiv la Biblioteca Batthyaneum, pentru a marca, printr-o vizită documentară mai specială – dată fiind valoarea acestui loc – Ziua internațională a monumentelor și siturilor arheologice. A fost și momentul în care a avut loc lansarea oficială a programului „Patrimoniu și Educație”.

După o prezentare generală a monumentului, invitații au fost conduși în Aula Magna, cea mai impresionantă sală, unde doamna Doina Hendre Biro ne-a introdus în istoria fondării și a evoluției bibliotecii.

La origine biserică a conventului trinitarian (1719), clădirea a fost transformată, după desființarea ordinului, în depozit și apoi, în spital al armatei (1786). Nava bisericii a fost structurată pe trei niveluri, iar turnurile au fost înlăturate. La 1790, episcopul catolic Ignațiu Batthyani a obținut edificiul și l-a transformat în bibliotecă și observator astronomic – primul din Transilvania. Astăzi, biblioteca este renumită mai ales pentru fondul de carte foarte valoros: 64.000 de exemplare, redactate în 30 de limbi și dialecte, din care 1.650 de manuscrise (unele din secolul al IX-lea) și 609 incunabule. După detaliile primite, s-a vizitat expoziția de carte veche și obiecte liturgice de la etajul II al bibliotecii, unde au fost amplu prezentate și intențiile, dar și primele vizite documentare din cadrul programului „Patrimoniu și Educație 2013”, de către profesorii din DIAM și reprezentanții Consiliului Județean.

În 11 octombrie s-a pornit pe urmele topografiei urbane vechi din „Orașul de Jos”. Prima vizită, facilitată de preotul paroh Dumitru Vanca, a fost la biserica ortodoxă cu hramul „Bunavestire”, din Centru. Ne-a primit preotul Doru Ghiaja, iar prezentarea a fost făcută de Bogdan Laurențiu Urdaș, masterand în anul II. Biserica, numită „a grecilor”, pare să fi fost ridicată în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai precis în ultimul deceniu. Perioada este indicată de inscripțiile celor mai vechi obiecte de inventar (precum: „MANU ȘI STHEPHANU KARANDONI DE LA MELINIK: ANO 1768”, „KRISKA KARANDONI 1794”). Mai mult chiar, deoarece biserica a fost înzestrată de Simion Bălgrădeanul cu o icoană a Mântuitorului, datată în 19 aprilie 1783. Se crede fie că biserica a fost terminată în primăvara aceluși an, fie că zidirea a mers în paralel cu zugrăvirea icoanelor. Pictura iconostasului și cea de pe fețele interioare ale pereților altarului se datorează echipei lui Simion Silaghi și a fost datată în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

În momentul de față, datorită ascensiunii capilare, biserica are decopertată tencuiala din zona soclului, pentru a lăsa pereții să respire și a se stopa fenomenul de degradare.

Ne-am îndreptat apoi spre biserica „Adormirea Maicii Domnului” din cartierul Lipoveni, cea care poate fi datată în primele decenii ale secolului al XVIII-lea. A fost ridicată în urma întemeierii unei noi așezări pentru populația evacuată forțat din perimetrul pe care avea să se înalțe fortificația habsburgică. Din păcate, biserica a rămas închisă pentru noi și s-a putut vizita doar cimitirul de lângă ea, cel în care o serie de monumente funerare purtând numele ctitorilor și pe ale unor personalități se află în delăsare; unele pietre sprijină un gard, altele se afundă în pământ ori au o stare avansată de degradare.

A urmat ansamblul urban al străzii George Coșbuc, unde am admirat clădirile ridicate la sfârșitul secolului al XIX-lea, care au aparținut în epocă unor familii de evrei și maghiari. Am observat tipologii, volumetrii și elemente de decor specifice perioadei și, mai ales, exemple de intervenții – neinspirate și neautorizate – asupra caselor-monument. S-au observat, totodată, și cazurile de case-monument abandonate sau de case locuite, dar vechi, care au o urgentă nevoie de intervenții salvatoare.

În imediata vecinătate, am constatat diferențele dintre fotografiile de epocă, din perioada interbelică, și fațadele de azi, pentru Piața Mihai Viteazul (azi Piața Iuliu Maniu) și pentru strada Regina Maria, ambele cu clădiri istorice păstrate, dar și cu edificii demolate în ultimii ani ai regimului comunist.

Am pornit apoi înspre biserica franciscană, unde programarea noastră pentru ora 14.00 a fost ignorată de cei care acceptaseră inițial să ne primească. Prezentarea bisericii a fost făcută în curte, așadar, de către colegul nostru George Costan, masterand în anul II. Am aflat astfel că primii franciscani au fost atestați la Alba Iulia în secolul al XIII-lea, însă ei au părăsit așezământul în 1376. Mult mai târziu, franciscanii au revenit. Este vorba despre două grupuri, unul în cetate, cel al franciscanilor bulgari, care-și aveau lăcașul de cult în zona Bastionului Capistrano, distrus ulterior la revoluția din 1848-1849, și cel din partea de jos a orașului, al franciscanilor transilvăneni. Cel din urmă a reușit să-și înalțe un lăcaș de cult abia în 1726, în actualul cartier Maieri, însă s-a retras din fața inundațiilor și a pus temelii actualei biserici, în 1752. Și aici a fost nevoie de mai multe restaurări, unele făcute în urma inundațiilor din 1840, altele datorate umidității excesive a amplasamentului. Astfel că, ceea ce vedem astăzi nu mai reflectă aspectul original, iar chiliile călugărilor au fost demolate în anii 1980-1985.

După o scurtă pauză, am plecat spre biserica „Sfânta Treime” din cartierul Maieri II, cea mai veche biserică a românilor din Alba Iulia, dintre cele păstrate. Construită și ea în contextul evacuărilor forțate din jurul cetății medievale, a valorificat și materiale recuperate de la vechiul așezământ mănăstiresc și mitropolitan ctitorit de Mihai Viteazul. Inițial, biserica era alcătuită doar din naos și

altar, iar în 1720-1725 s-a adăugat un pronaos. Interiorul bisericii și iconostasul au fost pictate de zugravul Iosif Ieromonahul, cunoscut prin lucrările sale de la sud de Carpați. O frescă excepțională s-a conservat în luneta vestică a peretelui pronaosului, înfățișând scena sinodului de la Niceea (787). În 1760, bisericii i s-a adăugat un turn-clopotniță. Decorul deosebit al paramentului exterior a fost realizat din cărămidă și trădează influențe ale arhitecturii sud-carpătice. La baza turnului, găsim piatra de mormânt a Zamferei (1622), iar sus – un clopot din 1620. Tot aici se mai păstrează o cristelniță de piatră cu o inscripție ce-l amintește pe Magister Andreas David din Partoș (1786).

Ultimul monument vizitat a fost biserica reformată (calvină). Am fost primiți de preotul și istoricul Gudor Botond, devenit recent protopop, care ne-a vorbit despre istoria bisericii, despre aspecte ale confesiunii reformate și despre cum se reflectă ele asupra organizării spațiului de cult. Actuala biserică a fost construită după ce reformații au fost nevoiți să retrocedeze romano-catolicilor biserica din cetate. S-a întâmpat între anii 1757-1761, așa cum menționează inscripția latină care ne-a întâmpinat deasupra intrării. Biserica este una deosebită, datorită formei elipsoidale a navei și datorită bolților – amprentă a barocului, iar intrarea se face pe latura nordică, la baza unui turn-clopotniță cu portic poziționat central.

A patra zi de recunoaștere și cercetare a patrimoniului alba-iulian, în 18 octombrie, a vizat cele trei fortificații: castrul roman, cetatea medievală și fortificația barocă. Am început cu faza cea mai timpurie, adică cu epoca romană, căutând vestigiile castrului Legiunii a XIII-a Gemina. Am intrat în „Traseul celor trei fortificații” pentru a vedea latura sudică a castrului, cu *porta principalis dextra*, o intrare dublă, cu pilon central, flancată de turnuri rectangulare. Această poartă a fost înzidită în perioada medievală, în imediata ei apropiere fiind descoperită prin săpătură, o locuință secol X. Zidurile incintei medievale s-au suprapus exact peste cele ale castrului roman; urme ale acestei suprapuneri s-au mai văzut în paramentul palatului Apor, la subsol. Tot acum aflăm – unii dintre noi – despre originea toponimului Alba Iulia. Numele așezării civile Apulum este dat uitării, iar în Evul Mediu găsim așezarea sub mențiunea de *Alba Transylvaniae* sau *Alba Ultrasilvana* și *Alba Gyule*, aceasta din urmă, prin latinizare, devenind Alba Iulia. Totuși, în izvoarele de origine românească, cetatea este denumită *Bălgard*, termen de origine slavă, care înseamnă *Cetatea Albă* și care provine, cel mai probabil, de la bulgarii care au pătruns în zonă și au fost impresionați de zidurile albe ale castrului roman, aflat încă în picioare în bună proporție. Mai departe, întrăm în Bastionul sașilor, apoi ne oprim în fața Porții a III-a a cetății bastionare, pentru a admira și a cunoaște mai bine acest minunat martor al artei militare baroce.

A doua zi dimineața, în 19 octombrie, ne-am reîntâlnit în curtea Universității, urmând să fim îndrumați de profesorii DIAM și de doamna muzeograf Ana Dumitran. Primul obiectiv pe lista noastră a fost Palatul princiar. Edificiu maiestuos, care s-a dezvoltat până în secolul al XVIII-lea, extinzându-se în etape de

la vest spre est, acest ansamblu a îndeplinit funcții diverse de-a lungul timpului – religioase, laice, militare. Într-o primă etapă, clădirile au funcționat ca reședință comună a episcopului și prepozitului (conducătorul capitlului), apoi spațiile clădite s-au separat și, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, au devenit reședință princiară, ocazie cu care au fost supuse unor lucrări de extindere și înfrumusețare. La începutul secolului al XVIII-lea, odată cu instalarea dominației habsburgice, întregul complex a fost preluat de autoritățile militare austriece, care și-au instalat arsenalul și cazarma artileriei în cele două corpuri estice. Partea vestică a revenit Arhiepiscopiei Romano-Catolice. Clădirile militare sunt în prezent într-o stare avansată de degradare, bolțile fiind în pericol de prăbușire, astfel că nu ni s-a permis accesul în interior. Am putut intra doar în fosta sală de mese a cazarmii, o sală de dimensiuni mari, cu bolți renaștentiste semicilindrice cu penetrații. Clădirea vestică a Arhiepiscopiei Romano-Catolice a fost recent restaurată, păstrând în parament ancadramente renaștentiste, bifore și trifore, minunat decorate.

Ne-am oprit în fața capelei Lazó a catedralei romano-catolice, în fața căreia am zăbovit pentru a recunoaște elementele constructive și decorative tipic renaștentiste, despre care ni s-a vorbit și anterior la cursuri. În ceea ce privește catedrala, se știe despre ea că suprapune urmele unei alte bazilici cu trei nave și altar semicircular la est. La distanță de circa un secol, a început însă să se înalțe cea actuală, mult mai complexă, având trei nave prevăzute cu absidă principală și absidole semicirculare, dar și două turnuri de vest, transept și poate chiar un turn peste careu. Durata lungă a șantierului de construcție și aducerea altor meșteri a făcut ca romanicul târziu să se îndeplinească deja de la transept spre vest cu elemente gotice. De asemenea, absida principală romanică, a fost dărâmată și înlocuită cu una gotică, poligonală. În Renaștere, au fost concepute capelele Lazó și Varday de pe latura nordică (ultima neterminată), dar în baroc, o nouă sacristie, dar și alte lucrări, precum cele de pe vest și adăugarea statuilor. Dar și mai fascinant este faptul că sanctuarul gotic a fost reconstruit, piatră cu piatră în veacul al XVIII-lea. Toate aceste etape, în linii mari prezentate aici, au fost descifrate după mulți ani de cercetări, în timpul șantierelor de conservare-restaurare, de arhitectul Márton Sarkadi¹⁹.

Platoul din fața Catedralei ortodoxe, a Încoronării, ne permite astăzi să vedem porțiunea din fortificația bastionară care a fost demolată și nivelată pentru a face loc acestui monument, construit pentru evenimentul încoronării regelui Ferdinand I, ca suveran al României Mari. Latura vestică a cetății bastionare a fost parțial dinamitată în ideea creării unui ax de dezvoltare a orașului spre vest, pornind din această biserică. Spărtura din zidul cetății a fost denumită sarcastic

---

¹⁹ „S folytatva magát a régi művet”: tanulmányok a gyulafehérvári székesegyház és püspöki palota történetéről, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2010.

„Poarta lui Iorga”. Fiind construit pe un sol instabil, datorită marilor dislocări de pământ ocazionate de ridicarea cetății Vauban, ansamblul bisericii ortodoxe este așezat pe o placă de beton armat, cu grosime de aproximativ 1 m. Arhitectura bisericii este tributară stilului național, promovat de Ion Mincu și de școala sa, stil care prelua formele tradiționale ale arhitecturii muntene, în special din epoca brâncovenească, și le adapta specificului constructiv contemporan. Planul în cruce greacă înscrisă reproduce modelul bisericii Curții Domnești din Târgoviște, ctitorită de Petru Cercel, în 1585.

Mai departe, trecem spre rectoratul Universității – Palatul Apor, clădire al cărei zid nordic se suprapune peste zidul castrului roman și peste zidul fortificației medievale. Din prezentarea făcută de Irina Bota, pe baza bibliografiei, a reieșit că reședința de aici a aparținut mai întâi secretarului principelui Mihail Apaffi, Francisc Lugosi, după care a intrat în posesia lui Ștefan Apor, care a „modernizat-o” și a înzestrat-o cu elemente de Renaștere târzie. Pe fațada nordică, după restaurare, se pot vedea ferestre mai vechi, precum și un portal gotic, care ar putea fi poarta nordică a cetății medievale. Latura în „L”, pe direcția nord-sud, păstrează singura porțiune rămasă din casa lui Nicolae Bethlen, clădire cu o viață foarte scurtă, fiind construită în 1702 și desființată în 1714, când s-au petrecut marile demolări din cetate pentru construirea fortificației bastionare. Palatul Apor a trecut prin mai multe etape de construcție și extindere după instalarea Habsburgilor, edificiul devenind sediul Comandamentului General al Garnizoanei. Astfel, a fost unită clădirea nordică și corpul estic al casei Nicolae Bethlen, ajungându-se la o construcție cu formă de „L” și apoi la un plan general în formă de „U”. Această dispoziție a clădirilor a rămas valabilă până în anii `20 ai secolului trecut, când a fost demolat corpul sudic, cu poarta. Cea mai atractivă moștenire a secolului al XVIII-lea pentru această clădire, este însă, rezalitul baroc adăugat fațadei principale sudice, un volum cu linii curbe, care lasă în interior fațada mai veche, împreună cu portalurile de la etaj și cu scara monumentală. Având funcțiuni și proprietari diferiți de-a lungul timpului, la sfârșitul secolului al XX-lea Palatul Apor era în stare avansată de degradare. Din fericire, a fost preluat de Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia și restaurat în perioada 2003-2007.

Construcția bisericii și mănăstirii trinitarienilor a început în anul 1719, după demolarea caselor Bethlen și Teleki. Mai întâi a fost corpul nordic al încăperilor mănăstirii, în lungime de 60 m, apoi biserica la vest, în vecinătatea bastionului Sf. Carol. Fațada principală, sudică, a bisericii este tributară arhitecturii baroce din Transilvania, iar claustrul are o planimetrie tipică: clădirile dispuse în formă de careu, formând curți interioare, cu biserica așezată pe o latură exterioară. După o perioadă înfloritoare, în deceniul al nouălea al secolului al XVIII-lea, mănăstirea trinitarienilor a fost afectată de reformele iosefine, ordinul fiind desființat în 1783, la scurt timp după izgonirea iezuiților. În 1786, a devenit spital militar; atât corpul mănăstiresc, cât și biserica au suferit atunci o serie de modificări constructive. În

1792, episcopul Ignațiu Batthyany a intrat în posesia ansamblului și biserica a devenit bibliotecă și observator astronomic, iar claustrul, institut teologic, clădirile suferind iarăși alte modificări și adaptări funcționale.

În continuare, ne deplasăm pentru a vedea locul unui monument dispărut – biserica Bathory, cunoscută și ca biserica Sf. Ștefan sau „biserica iezuiților”. Loys Gherasim, masterandă în anul II, ne povestește că inițial, așezământul a aparținut ordinului augustin-eremit, apoi dominicanilor și, începând cu 1579, iezuiților aduși de familia Bathory, în dorința de contracarare a Reformei în Transilvania. Trecherile sunt și astăzi disputate. E cert însă că iezuiții nu au rămas aici mult timp, fiind expulzați din cetate în 1588, construindu-și ulterior o biserică în afara zidurilor ei. S-au reîntors abia după instalarea Habsburgilor. Găsind ansamblul mănăstiresc în ruină după mai bine de un secol de părăsire, au început lucrări de reparații și înfrumusețare, ce s-au desfășurat în același timp cu ridicarea cetății bastionare. În 1778, au părăsit din nou mănăstirea, de data aceasta definitiv. Biserica a fost dezafectată, devenind depozit militar. Ea a intrat în posesia Episcopiei Catolice abia în 1890. În anul următor, biserica și o parte din claustru au fost demolate pentru a face loc Gimnaziului Superior Romano-Catolic, devenit Liceul Majláth.

Ultimele obiective văzute și discutate au fost monumentele de for public din cetate. Monumentul Losenau a fost închinat în 1860 colonelului austriac Ludwig von Losenau, grav rănit în luptele din 1849 de la Simeria și decedat la scurt timp în Spitalul Militar din Sibiu. Având forma unui turnuleț piramidal, monumentul este sculptat în piatră cu decorațiuni neogotice. În aceeași piață din cetate se află și obeliscul ridicat în 1906, cu ocazia împlinirii a 40 de ani de la luptele din Custoza – Italia, în care au murit mulți militari din Regimentul 50 de Infanterie din garnizoana Alba Iulia. Un alt obelisc, și el analizat cu acest prilej, se află pe platoul din fața Porții a III-a a fortificației bastionare, ridicat în 1937, pentru comemorarea a 150 de ani de la răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

Deplasarea din 12 octombrie a avut un caracter ecologist pronunțat și a urmărit prezentarea cazurilor nefericite, în care monumentele sunt treptat părăsite, uitate de comunitate și abandonate autodistrugerii și vandalizării. Prima oprire a fost la Sântimbru, la biserica medievală, un caz lipsit de comunitatea sa (reformată), la care semnele abandonării au început să se vadă de ceva timp. Prezentarea a fost făcută de Alina Tudor, masterandă în anul II, apoi am fost învățați cum să „citim” monumentul și să înțelegem că, de cele mai multe ori, dacă suntem atenți, dacă știm să-i adresăm întrebări, acesta ne spune foarte multe despre evoluția lui și despre comunitățile sau indivizii care l-au folosit. La o simplă analiză se putea observa că edificiul are vestigii din mai multe etape, fiecare având câteva elemente definitorii care să le marcheze. Se deosebește ușor la el o primă etapă romanică, cu un soclu cioplit în blocuri de piatră și tegule romane, cu pietrele sculptate ale unui portal de pe sud (navă) și cu două luminoare mici, suprapuse ulterior de ferestrele mari, gotice. O a doua etapă, din prima jumătate a secolului al XV-lea, se distinge

prin analizarea paramentului și a atestărilor documentare. În această etapă, este mărită nava spre răsărit și adăugat turnul vestic, la care probabil, sunt folosite imposte de piatră de la vechea structură. Cea de-a treia etapă, gotic-târzie, a fost realizată cândva între 1442 și 1488, atunci când au fost adăugate sanctuarul actual, cu contraforturi și arc de triumf gotic, dar au fost supraînălțate și zidurile navei și ale turnului. Tot atunci, biserica a fost pictată la interior și la exterior, mărturii fiind o cerere de resfințire a bisericii și două fresce decapate la o lucrare de restaurare anterioară, databile în secolul al XV-lea.

Pentru a-i da o mână de ajutor monumentului și în speranța de a da un exemplu de respect și vecinilor săi, ne-am echipat cu mănuși și am început degajarea monumentului de vegetația parazitară și de gunoaiile din jurul lui. Însă biserica are nevoie de mai mult pentru a se păstra, măcar în forma actuală. Un gard de protecție se cere reparat, acoperișul întreținut, iar ferestrele asigurate. Datorită centurii de beton ce înconjoară fundația, realizată în timpul lucrărilor de restaurare de la începutul secolului XX, fenomenul de ascensiune capilară a fost potențat și trebuie să se intervină la interiorul bisericii, pentru degajarea pardoselii etanșe din apropierea zidurilor exterioare, acestea având nevoie să respire.

Efortul și discuțiile de aici au meritat din plin și am pornit mai motivați înspre cel de-al doilea obiectiv. Ajunși la Benic, ne-am oprit la baza micii înălțimi pe care se află biserica, în vecinătatea drumului Benic-Cetea, pentru a primi informații despre istoria locului și a bisericilor sale de la doamna Manuela Giorgiu (studentă în anul III) și de la preotul Gudor Botond. Am aflat că obiectivul nostru, biserica reformată din Benic, ajunsă acum în ruină, a fost inițial biserica unei comunități catolice. Probabil a fost ridicată în secolul al XIII-lea, spre sfârșit. Spunem „probabil” pentru că nu a beneficiat încă de cercetări arheologice, iar datarea nu poate fi astfel decât relativă, bazată pe documentele mai vechi ale satului și pe criterii stilistice. Nava bisericii avea inițial o formă dreptunghiulară, cu pereții lungi în continuarea unui corul puțin decroșat. Ulterior, s-a dorit amplificarea spațiului printr-o extindere spre nord. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în partea de sud-est a navei a fost adosat turnul-clopotniță.

După ce comunitatea reformată a slăbit numeric, de biserica veche și cochetă din deal, sau de cimitirul său plin de pietre funerare, nu a mai avut nevoie nimeni. Acest fapt a condus la o degradare constantă și astăzi fosta biserică este într-o stare avansată de ruină. Spre uimirea noastră, ni se arată desene de arhivă, din 1929, care ne prezintă biserica întreagă. Mai puțin de un secol de nepăsare a fost suficient pentru ruina unui edificiu care, întreținut cândva, a rezistat mai bine de 600 de ani! În prezent, ansamblul construit nu mai are acoperiș, se mai păstrează doar zidurile sanctuarului, ale turnului și parțial, cele ale navei. Acestea au însă fisuri puternice, portalul sacristiei a dispărut lăsând un mare gol și făcând posibil oricând colapsul zidului nordic al sanctuarului. Fisurile sunt alarmante, zidurile sunt periculoase pentru vecinii monumentului și pentru turiști, la fel de mult

ca și cele două cripte boltite, dar sparte deja, sau turnul sudic. În același timp, zidul de incintă, sprijinit de contraforturi, și el foarte vizibil în 1929, care înconjura biserica și cimitirul (cu mult mai multe pietre funerare inscripționate decât cele ce se mai văd astăzi), se mai distinge doar la nivelul solului, pe alocuri.

Antrenați de reprimă de igienizare a curții bisericii din Sântimbru, am pornit încrezători spre ruina bisericii din Benic, considerând că nu poate fi atât de rău precum am fost avertizați. La zidurile care stau să cadă ne-am așteptat, la vegetația care a invadat totul, la fel, însă după tăierea vegetației, ceea ce am descoperit ne-a lăsat fără cuvinte: ruina bisericii reformate din Benic este groapa de gunoi a satului! Pardoseala prăbușită peste criptele de dedesubt a format o groapă în care s-au adunat, de-a lungul anilor, straturi și straturi de gunoi menajer, ambalaje de plastic, carton, sticlă sau metal, îmbrăcăminte și încălțăminte, obiecte de mobilier, toate într-o stare de semi-putrefacție. Înarmați cu mănuși și saci, am adunat cât de mult s-a putut și sperăm ca următorul care va veni aici cu intenția de a-și lăsa gunoiul, văzând schimbarea, să se răzgândească.

În concluzie...

În acest an universitar, Departamentul a avut un început în „fortă”, legat de patrimoniu, benefic pentru multe cursuri, la care se vor putea face diverse relaționări cu lucrurile văzute și discutate.

Am descoperit, în primul rând, o fantastică varietate a moștenirii culturale, dar care, din păcate, este prea puțin valorificată. De cele mai multe ori, ne-am lovit de lipsa de educație pro protejarea patrimoniului cultural în rândul comunităților, care fie abandonează și deschid drumul distrugerii și vandalizării monumentelor, fie efectuează lucrări asupra lui, necunoscând problemele care se pun în cazul unor astfel de intervenții. Ambele situații duc, mai devreme sau mai târziu, la distrugerea unei moșteniri față de care avem datoria de a o păstra și a o transmite; intervențiile, făcute cu bune intenții, dar în necunoștință de cauză, au aceleași repercusiuni.

Un beneficiu conex al programului este că a adus cu sine și evaluarea stării patrimoniului vizitat. Astfel, s-a făcut un inventar al problemelor constatate și se caută remedii pentru ele. Pentru cazurile critice, cum este cel al ruinelor de la Benic sau cel al cimitirelor din Alba Iulia – Lipoveni sau cel luteran, va fi nevoie de înaintarea unor sesizări la Direcția Județeană de Cultură. În celelalte cazuri, s-a constatat că cele mai multe probleme sunt date de umiditatea excesivă, produsă de o sistematizare verticală defectuoasă și de folosirea de materiale noi, incompatibile cu cele istorice. Este cazul bisericii unitariene din Rimetea, al sinagogii sau al bisericilor luterană și reformată din Alba Iulia. S-au întâlnit însă și cazuri în care s-a intervenit deja pentru remedierea problemelor și acestea au fost date ca exemplu. Din această categorie fac parte bisericile „Bunavestire” din Centru, fostă „a grecilor”, și biserica „Adormirea Maicii Domnului” din cartierul Lipoveni (Alba Iulia), unde a fost dată jos tencuiala paramentului în partea de jos, pentru a lăsa pereții să respire. Dar, și la astfel de intervenții benefice, decapările trebuie să se facă tot

supravegherea unor specialiști. Tot aici putem reaminti de restaurările efectuate la casele din Rimetea și de cazul bisericii din Galda de Jos, la care s-au executat sau urmează să se execute lucrări de restaurare după proiecte de specialitate.

Am dori, de asemenea, să punctăm și că, deși desfășurătorul pare sumar, în realitate, așa cum reiese și din prezentare, lista obiectivelor este foarte bogată, variată, ridicând probleme diverse, utile în aceeași măsură celor trei specializări de la care provin studenții: Istorie, Arheologie, Muzeologie. Chiar și așa, lista nu este nici pe departe completă, rămânând încă monumente care ar fi meritat să fie incluse în program. S-a participat cu interes, în ciuda presiunii timpului și programului încărcat uneori, și aceasta pentru că nu am fost doar simpli spectatori, ci am avut atribuții în pregătirea și susținerea prezentării unora dintre obiectivele vizitate și am fost personajele principale în activitățile de la unele obiective. Acest tip de abordare a patrimoniului a avut un real succes în rândul studenților, mulți fiind astfel determinați să urmeze programul de masterat nou acreditat.

*

Au participat studenții și masteranzii: Loys și Ligia Gherasim, Manuela Giorgiu, George Alexandru Costan, Toma Tiberiu Goronea, Diana Săliștean, Irina Bota, Alina Tudor, Valentin Onișoru, Bogdan Laurențiu Urdaș, Diana Tomuș, Alina Bințișan, Mihai Marcu, Emanuela Timișescu, Gligor Adrian Borza, Victoria Iorgu, Danu Manole, Mihail David, Ancuța Pop, Mihail Ciupercă, Sidonia Neagoie, Gheorghe Dumitriu, Virgil Boancă, Cristina-Maria Mitrache, Ioan Lazăr, Raluca Buiama, Adrian Pop, Ioan Povian, Adrian Buta, Nicolae Teiși, Alexandra Lazăr, Mariana Barbăscumpă, Paula Cheșcheș, Maia Furdui, Iulian Gavriloș, Ion Zmuncilă, Claudiu Purdea, Ștefan Wagner, Ana Fetcu, Gabriela Maria Râșniță, Nicolae Oloinic, Tatiana Dicusar, Mădălina Popa, Dragoș Adrian Sasu, Diana Loghin, Constantin Popescu, Cornel Cozma, Andreea David, Delia Băla, Silviu Mureșan, Diana Ciubucana, Dan Cantemir, Viorel Guțu, Gheorghe Dumbrăvescu, Nicu Beldiman, Tiberiu Polgar, Ioana Jurcoane, Daniel Szombati, Cosmin Găldău, Alin Perța, Adrian Mareș, Mihail Mardar, Alin Alexandru Păcurar, Bogdan Florin Berar, Costel Zgaibă.

Programul a fost organizat de profesori ai DIAM: Daniel Dumitran, Ileana Burnichioiu, Valer Moga, Toma Goronea, Călin Anghel, Mihai Gligor, Cornelia Popa-Gorjanu, Cristian Ioan Popa, Cosmin Popa-Gorjanu. Dar pe lângă profesorii și invitații mai-sus amintiți, am avut-o adesea ca ghid pe doamna Ana Dumitran, muzeograf la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. În cursul întâlnirilor, cele mai multe fotografii au fost realizate de Valentin Ciontea.

Activitățile din program au avut sprijinul Consiliului Județean Alba, prin Compartimentul Cultură, Educație, Relații interinstituționale, și în mod special pe cel al doamnei Ana Maria Grigoruț.

ALINA TUDOR, IRINA BOTA
Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

În 6 aprilie, la Galda de Jos, în fața monumentului aflat în restaurare.

La Galda de Jos – discuții în pronaosul bisericii vechi.

Castelul din Galda de Jos.

Fântâna castelului.

Galda de Jos – biserica veche: pictura medievală acoperită încă de tencuiei și zugrăveli.

Biserica veche din Galda de Jos – detalii cu pictura absidei (secolul al XVIII-lea).

În 13 aprilie, în casă la Geleji Kiralyne Anna din Rimetea Trascăului.

Sinagoga din Alba Iulia, exterior și interior (19 aprilie).

La biserica luterană din Alba Iulia, în 2 aprilie.

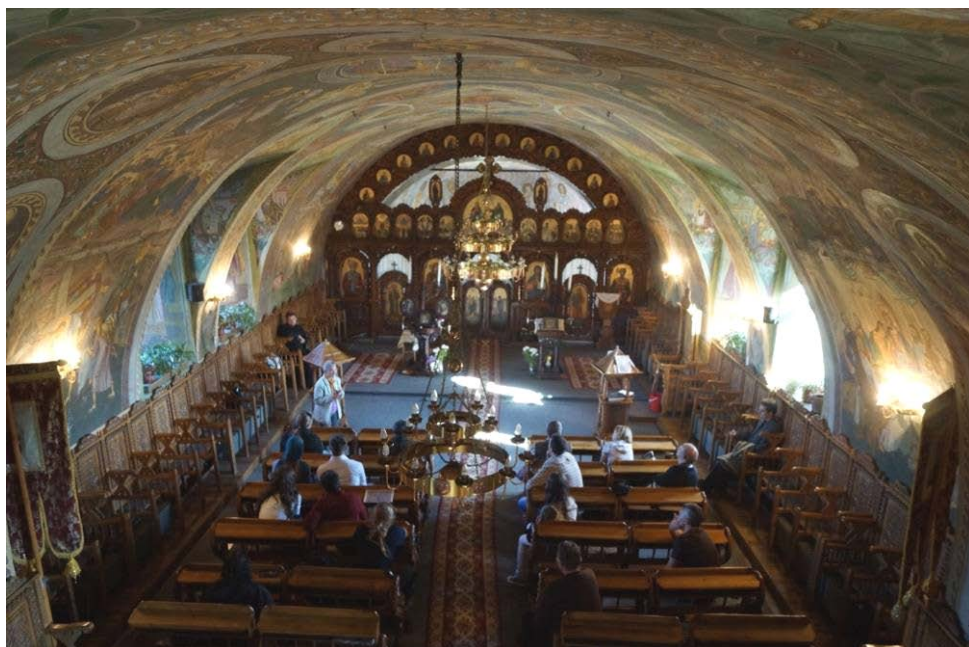
La Biblioteca Batthyaneum, în 18 aprilie, de Ziua internațională a monumentelor și siturilor arheologice.

În 11 octombrie, la biserica din cartierul Lipoveni, Alba Iulia.

Biserica „Sfânta Treime” din cartierul Maieri II, Alba Iulia.

În 11 octombrie, la biserica „Sfânta Treime” din cartierul Maieri II, Alba Iulia.

În 11 octombrie, la biserica reformată din Alba Iulia.

În 18 octombrie, despre succesiunea fortificațiilor la Alba Iulia.

19 octombrie – în Palatul princiar din Alba Iulia.

În sanctuarul catedralei romano-catolice din Alba Iulia (19 octombrie).

La biserica medievală din Sântimbru, în 12 octombrie.

La ruina bisericii medievale din Benic, în 12 octombrie.